

HEYSEMÎ

(الهيمى)

Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Âlî b. Ebî Bekr
b. Süleymân el-Heysemî
(ö. 807/1405)*Mecma' u'z-zevâ'id* adlı
eseriyle tanınan muhaddis.

Receb 735'te (Mart 1335) Mısır'da Fustat ile Mukattam dağı arasındaki Sahrâ'da doğdu. Oradaki Ebû'l-Heysem köyüne nisbetle Heysemî diye anılır. Onun bu nisbesinin hemşehrisi Ahmed b. Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) nisbesine benzemesi sebebiyle bazı müellifler iki âlimi birbirine karıştırmış. Brockelmann ve Fustat Sezgin de Heysemî'nin adını Ebû'l-Hasan Âlî b. Ebû Bekir b. Hacer el-Heytemî şeklinde yazmışlardır (GAL, II, 91; Suppl., II, 82; GAS, I, 148, 171, 190, 196). Kettânî bu yanlışla dikkat çekmiştir (*er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 374). Heysemî'nin babasının Fustat Sahrâsı'nda ticaretle meşgul olduğu kaydedilmektedir.

Heysemî, ilk öğreniminden sonra on beş yaşında iken tahsil için Kahire'ye gitti. Çeşitli hocalardan faydalandığı sırada kendisinden on yaş büyük olan Zeynüddin el-İrâkî ile tanıştı. Zamanla hem ilimde rehberi ve hocası hem de hâmisî olan İrâkî ile Kahire, Haremeyn, Kudûs, Dimaşk, Ba'lebek, Halep, Hama, Humus ve Trablus gibi ilim merkezlerine seyahatler yaptı; bütün hac ziyaretlerinde onunla birlikte bulundu. Hemen hemen aynı âlimlerden aynı eserleri beraber okudular. Heysemî'nin diğer hocaları arasında İbn Abdülhâdî Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, İbnü'l-Mülûk Muhammed b. İsmâil b. Abdülazîz, kendisinden *Şahîh-i Buḥârî*'yi okuduğu Muzafferüddin Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ el-Attâr, *Şahîh-i Müslim*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini okuduğu İbnü'l-Habbâz Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ini okuduğu Ahmed b. Ebû Bekir b. Ömer el-Meydûmî, Muhammed b. İsmâil b. Ömer el-Hamevî ve İbn Kayyim ez-Ziyâiyye diye bilinen Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm anılabilir. Heysemî en çok faydalandığı hocası Zeynüddin el-İrâkî'nin birçok kitabını, hatta derslerde birlikte takip ettikleri eserleri ondan bir kere daha okumuş, imlâ* meclislerinde yazdırdığı hadisleri kaydetmiş ve bütün eserlerini istinsah etmiştir. İrâkî hayatta olduğu sürece Heysemî onun şahsına ve hadis alanındaki otoritesine olan saygısından dolayı hadis

rivayetinden kaçınmıştır. İrâkî de Heysemî'yi çok sevmiş, kızı Hatice ile onu evlendirmiş, bu evlilikten birkaç çocukları olmuştur. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunup *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan hadisleri bir araya getirme işini ve daha sonraki çalışmalarını İrâkî'nin tavsiyesi ve yardımıyla yapmıştır.

İrâkî'den hadis okumaya gelenler Heysemî'den de faydalanma imkânı bulmuşlar ve bu sayede başta İrâkî'nin oğlu İbnü'l-İrâkî Ebû Zür'a Velîyyüddin, Takîyyüddin el-Fâsî, Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, İbn Merzûk el-Hafîd, İbn Hacer el-Askalânî ve Bedreddin el-Aynî gibi isimler olmak üzere pek çok talebe ondan ders almıştır (Necmeddin İbn Fehd, s. 536, ayrıca bk. İndeks). Bunlar arasında İbn Hacer el-Askalânî'nin ayrı bir yeri vardır. İbn Hacer, İrâkî'den öğrenmek istediği birçok ilmi konuda Heysemî'nin yardımını görmüş, Heysemî'nin *Mecma' u'z-zevâ'id*'inin üçte biriyle *Zevâ'idü Müsnedi Ahmed*'in dörtte birini diğer talebe arkadaşlarıyla beraber, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sının üçte birini de tek başına ondan okumuştur. Heysemî, bu kabiliyetli öğrencisinin *Mecma' u'z-zevâ'id*'i tenkide hazırladığını duyduğu zaman ona gücendiğini ima etmiş, o da hocasını üzmemek için bu çalışmasından vazgeçmiştir. İbn Hacer, İrâkî ile Heysemî arasındaki sıcak ilişkiden hayranlıkla söz etmekte, Heysemî'nin elli altı yıl boyunca İrâkî'ye ve ailesine hizmet ettiğini belirtmektedir.

Heysemî 29 Ramazan 807 (31 Mart 1405) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Bâbülbekrûkiyye'nin dış tarafına defnedildi. Kaynakların bir kısmında 19 Ramazan 807'de (21 Mart 1405) öldüğü kaydedilmekteyse de bunun bir okuma hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Heysemî'nin sakin tabiatlı, gösterişten hoşlanmayan, iyilik sever, zühd ve takvâ sahibi bir kimse olduğu belirtilmektedir. Heysemî'nin, İrâkî ile birlikte çeşitli hocalardan okuduğu kitapları onun gibi doğrudan rivayet etme yetkisine sahip olduğu halde bunları İrâkî'den okumuş gibi rivayet etmesi, hocasına duyduğu derin saygı yanında alçak gönlüllü bir âlim olduğunu da göstermektedir.

Eserleri. A) *Zevâ'id Çalışmaları*. 1. *Gâyetü'l-maḥşad fî zevâ'id Ahmed*. İrâkî'nin tavsiyesi üzerine 776 (1374) yılında kaleme aldığı bu kitabında Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alıp *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan ha-

disleri bir araya getirmiştir. Eser üzerinde, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde 1981-1988 yılları arasında Seyfürrahman Mustafa, Abdurrahman Muhammed Sîrâc gibi araştırmacılar doktora çalışması yapmışlardır. 2. *Keşfü'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr*. Takîyyüddin İbn Fehd, eserin adının *el-Baḥrû'z-zehḥâr fî zevâ'idü'l-Bezzâr* olduğunu söylemekteyse de (*Lahzû'l-elhâz*, s. 239-240) *el-Baḥrû'z-zehḥâr Bezzâr*'ın *el-Müsned*'inin diğer adıdır (DİA, VI, 113). Heysemî bu kitabında, Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde bulunduğu halde *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan 3698 rivayeti bablarına göre sıralamış, Bezzâr'ın hadislerle dair kısa değerlendirmelerini aynen, uzun açıklamalarını kısaltarak almış, ayrıca Buhârî'nin ta'likleriyle Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl*'de ve Tirmizî'nin *eş-Şemâ'il*'de topladığı rivayetlerle Nesâî'nin *es-Sünen*'i dışındaki nakillerini de bu eserde bir araya getirmiştir. Habîbürrahman el-A'zamî tarafından dört cilt halinde neşredilen (Beyrut 1399-1405/1979-1985) *Keşfü'l-estâr*'daki hadislerin alfabetik fihristini hazırlayanlardan Ebû Ya'lâ el-Kuveysînî çalışmasına *Fihrisü eḥâdişi Keşfi'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübî's-sitte* (Beyrut 1408/1988), Muhammed Eymen eş-Şebrâvî ise *Hidâyetü'l-muḥtâr ilâ tertibi Keşfi'l-estâr 'an zevâ'idü'l-Bezzâr* adını vermiş, Ahmed el-Küveytî de eserin çeşitli fihristlerini yaparak *Fehârisü Keşfi'l-estâr* adıyla yayımlamıştır (Beyrut 1408/1988). 3. *el-Maḥşadü'l-'alî (a'lâ) fî zevâ'idü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*. Mevsîlî'nin *el-Müsned*'inde bulunup *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan 2030 hadis bablarına göre tertip edildiği bu eserin bir nüshası Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 233). Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de kitap üzerinde bir doktora çalışması yapan Nâyif b. Hâşim ed-Dâis, daha sonra eserin tam metnini ihtiva eden bu çalışmasını yayımlamıştır (Cidde 1402/1982). *el-Maḥşadü'l-'alî Seyyid Kisrevî Hasan* tarafından da neşredilmiştir (I-IV, Beyrut 1413/1993). 4. *Mecma' u'l-baḥreyn fî zevâ'idü'l-Mu'cemeyn*. Heysemî, *Zevâ'idü Mu'cemeyi't-Taberânî* adıyla da anılan bu eserinde Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-şagîr* ve *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında yer aldığı halde *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan rivayetleri tesbit etmiş; ayrıca Tirmizî'nin *eş-Şemâ'il*'inde ve Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, *et-Tefsîr* gibi eserlerinde bulunup *Kütüb-i Sitte*'de yer almayan rivayetleri

de bu kitabında bir araya getirmiştir. Hâfiz Muhammed Abdullah Hakemî, Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de eserin bir kısmı üzerinde (Kitâbü's-Salât, Ebvâbü'l-imâm'a kadar) doktora çalışması yapmış (1406/1986) ve bu çalışmanın I. cildi yayımlanmıştır (Tâif 1412/1992). Eserin tamamı ise Abdülkuddûs b. Muhammed Nezîr tarafından biri fihrist olmak üzere dokuz cilt halinde neşredilmiştir (Riyad 1413/1992). 5. *Mecma'u'z-zevâ'id* ve menba'u'l-fevâ'id*. Heysemî bu eserini yukarıda zikredilen dört zevâ'id ile *el-Bedrü'l-münîr*'i (aş. bk.) tamamladıktan sonra kaleme almıştır. Zevâ'id kitaplarının en meşhuru olan bu eser önce taş baskısı olarak bir cilt (Dehli 1308/1891), daha sonra Hüsameddin el-Kudsi'nin tashihiyle on cilt (Kahire 1351-1353; Beyrut 1967) halinde yayımlanmıştır. Muhammed Dervîş de eseri, hadisleri numaralayıp bir önceki baskının cilt ve sayfalarını göstermek suretiyle *Buğyetü'r-râ'id fi tahkiki Mecma'i'z-zevâ'id* adıyla neşretmiştir (I-X, Beyrut 1414/1994). 6. *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâ'idî İbn Hibbân*. İbn Hibbân'ın *el-Müsnedü's-şâhîh*'inde bulunup *Şahîhayn*'da yer almayan 2647 hadisi ihtiva etmektedir. Eserin mukaddimesinde Heysemî, İbn Hibbân'ın sahih hadisleri bir araya getirmedeki ölçüsüne güvenerek senedlerden sahâbîler dışındaki râvileri çıkarmayı düşündüğünü, fakat hocası İrâkî'nin oğlu İbnü'l-İrâkî'nin uyarısı üzerine eserdeki bazı hadislerin muhaddislerce tenkit edildiğini dikkate alarak senedleri aynen muhafaza ettiğini söylemektedir. Önce Muhammed Abdürrezzâk Hamza tarafından bir cilt halinde yayımlanan eseri (Kahire, ts.; Beyrut, ts., Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye; Medine, ts., el-Matbaatü's-Selefiyye) daha sonra Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî, bu baskıya göre eserdeki hadislerin fihristini hazırlayıp *Fihrisü eḥâdisi Mevâridi'z-zamân ilâ zevâ'idî İbn Hibbân* adıyla neşretmiştir (Beyrut 1407/1987). Şuayb el-Arnaût tarafından iki cilt halinde yayımlanan eseri (Beyrut 1414/1993), Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî ve Abduh Ali el-Kûşek titiz bir çalışmayla biri fihrist olmak üzere dokuz cilt halinde neşretmişlerdir (Dimaşk 1411-1414/1990-1993). 7. *Zevâ'idü İbn Mâce 'ale'l-kütübî'l-ḥamse*. Eserin bir nüshası Haydarâbâd Âsâfiye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Brockelmann, GAL Suppl., II, 82). 8. *Buğyetü'l-bâhiş 'an zevâ'idî Müsnedi'l-Hâris*. Heysemî bu çalışmasında, Hâris b. Ebû Üsâme'nin (ö. 282/896) kendisine tamamina yakın kısmı ulaşan, fakat

günümüze pek az bir bölümü gelmiş olan *Müsned*'inin (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 55/2, vr. 183^a-197^a, nr. 101/16) *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan 1136 kadar rivayetini bir araya getirmiştir. Son tarafı eksik olan Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'deki (Hadis, nr. 705, 138 varak) yegâne nüshası üzerinde Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de bir doktora çalışması yapmış (1405/1985) ve Hâris b. Ebû Üsâme'nin *Müsned*'inin eksik kısımlarını onun başka kitaplarıdaki rivayetlerinden faydalanarak tamamlamaya çalıştığı bu eserini iki cilt halinde yayımlamıştır (Medine 1413/1992). 9. *el-Bedrü'l-münîr fi zevâ'idî'l-Mu'cemi'l-kebîr*. Taberânî'nin, sahâbî râvilerin adlarına göre sıraladığı 25.000 kadar rivayeti ihtiva eden *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inin (I-XXV, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Bağdat 1978-1983) bablara göre tertip edildiği bir çalışmadır. Kettânî'nin üç cilt olduğunu söylediği (*er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 374) eserin günümüze ulaşmış olduğunu bilinmemektedir.

B) Tertip Çalışmaları. Heysemî'nin, kolayca faydalanmaya elverişli bulmadığı için daha kullanışlı hale getirmek amacıyla kitaplara ve bablara göre düzenlediği veya alfabetik sıraya koyduğu eserler şunlardır: 1. *Takrîbü'l-buğye fi tertibi eḥâdisi'l-Hilye*. Heysemî, Ebû Nuaym'in *Hilyetü'l-evliyâ*³ adlı eserinde isnadlarıyla birlikte rivayet edilen hadisleri bir araya getirerek bablara göre tertip ettiği bu çalışma daha müsvedde halindeyken vefat edince İbn Hacer el-Askalânî eser üzerinde çalışarak yaklaşık dörtte birini gözden geçirmiştir (Brockelmann, GAL, I, 445; II, 91; Suppl., II, 617). Heysemî ayrıca, Dârekutnî'nin beş on varaktan ibaret olduğu belirtilen *el-Fevâ'idü'l-efrâd*'ını *Tertîbü eḥâdisi'l-efrâd li'd-Dârekutnî*, Temmâm er-Râzî'nin muhtelif hocalardan derleyerek bir araya getirdiği 395 hadis ihtiva eden *Fevâ'id*'ini (Ebû Süleyman Câsim b. Süleyman el-Füheyd ed-Devesî, bu eserdeki rivayetleri bablara göre tasnif ederek *er-Ravzü'l-bessâm bi-tertibi ve tahrici Fevâ'idî Temmâm* adıyla yayımlamıştır, Beyrut 1408/1987) *Tertîbü eḥâdisi Fevâ'idî Temmâm*, İbn Gaylân'ın *el-Gaylâniyyât*'ını *Tertîbü eḥâdisi'l-Gaylâniyyât*, Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan el-Hile'nin yirmi cüzden meydana geldiği söylenen *el-Hile'yyât*'ını *Tertîbü eḥâdisi'l-Hile'yyât* adıyla tertip etmiştir. Kettânî, bu dört eserin iki cilt hacminde bir çalışma olduğunu, Sehâvî'nin el yazısıyla tek

cilt halinde derlenmiş olan bir nüshasını gördüğünü söylemektedir (*er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 379). 2. *Tertîbü Şikâti'l-İclî*. Ebû'l-Hasan el-İclî'nin sahâbî râvilerle tâbiîn, tebeu't-tâbiînden ve daha sonraki nesilden sika kabul ettiği râvileri bir araya getirdiği bu eseri Heysemî alfabetik olarak düzenlemiş, İbn Hacer el-Askalânî de ona bazı ilâveler yapmıştır. Eser Abdülmü'tî Kal'acî tarafından *Târîḥu's-şikât* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1405/1984, bu baskı 2116 râviyi ihtiva etmektedir). İclî'nin eserinin Takıyyüddin es-Sübkî tarafından tertip edilen bir nüshasını elde eden Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, bunu Heysemî'nin ve İbn Hacer'in adı geçen çalışmalarıyla birlikte *Ma'rifetü's-şikât* adıyla iki cilt halinde neşretmiştir (Medine 1405/1985, bu baskı 2366 râviyi ihtiva etmektedir). 3. *Tertîbü Şikâti İbn Hibbân*. Heysemî'nin, İbn Hibbân'ın muhtelif tabakalar halinde bir araya getirdiği sika râvileri alfabetik sıraya koyduğu bu eseri Muhammed Abdürreşîd tarafından *eş-Şikât* adıyla yayımlanmıştır (I-IX, Haydarâbâd 1393-1403/1973-1983). Kettânî, Heysemî'nin *Zevâ'idü'l-Firdevs* adlı bir eserinin daha bulunduğunu söylemektedir (a.g.e., s. 374).

BİBLİYOGRAFYA :

Heysemî, *Mevâridü'z-zamân ilâ zevâ'idî İbn Hibbân* (nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Dimaşk 1411/1990, neşredenin önsözü, I, 65-77; Fâsi, *Zeḫlû't-Takyîd fi ruvâti's-sünen ve'l-mesânîd* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1410/1990, II, 229-230; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî), Beyrut 1415/1994, II, 263-267; a.mlf., *İnbâ'ü'l-gumr*, V, 256-260; a.mlf., *Muhtaşaru zevâ'id Müsnedi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütüb-i-sitte ve Müsnedi Ahmed* (nşr. Sabrî b. Abdülhâlık Ebû Zer), Beyrut 1412/1992, I, 12-16, 23-27; Necmeddin İbn Fehd, *Mu'cemü's-şüyûḥ* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Riyad 1982, s. 536, ayrıca bk. İndeks; Takıyyüddin İbn Fehd, *Laḫḫü'l-elḥâz*, Haydarâbâd 1376/1956 → Beyrut, ts. (Dârü lhyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 239-244; Sehâvî, *eḍ-Ḍau'ü'l-lâmî*, V, 200-203; Süyûtî, *Zeḫlû Ṭabakâti'l-huffâz li'z-Zehbî*, Haydarâbâd 1376/1956 → Beyrut, ts. (Dârü lhyâi't-türâsi'l-Arabî), s. 372-373; a.mlf., *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 362; *Keşfü'z-zunûn*, II, 957, 1400; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 70; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 95, 292, 320, 373-375, 379; Siddîk Hasan Han, *et-Tâci'l-mükellel*, Beyrut 1404/1983, s. 397-398; *İzâḥu'l-meknûn*, I, 186; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 727; Brockelmann, GAL, I, 445; II, 91; Suppl., II, 82, 617; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), IV, 266-267; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, VII, 45; Sezgin, GAS, I, 148, 171, 190, 196; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, V, 315-316; M. Yaşar Kandemir, "Bezzâr", *DİA*, VI, 113.

